

Değerlendirme / Publication Review

GAGAVUZ DİL VE HALK KÜLTÜRÜ DERLEMELERİYLE İLGİLİ ÖNEMLİ BİR YAYIN

Nail TAN*

Moldova Gagavuzyeri'nin tanınmış şair ve bilim insanlarından, akademik unvanlı Todur Zanet'in *Gagavuzluk /Gagavuz Folkloru* adlı geniş, yazılı ve sözlü kaynaklardan derleme ürünü kitabını daha önce dergimizde tanıtmıştık:

Tan, Nail, “Gagavuz Folkloru/Todur Zanet”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat*, S 30, Güz 2010, s.167-172.

Sayın Zanet, 19 Ağustos 2019 tarihinde Moldova'dan telefonla aradı ve aynı konuda daha geniş, dört dilde bir kitap yayımladığını, daha doğ-

Geliş Tarihi/ Date Applied: 15.09.2020

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 07.02.2020

Makalenin Künyesi: Tan, N. (2020). “Gagavuz Dil ve Halk Kültürü Derlemeleriyle İlgili Önemli Bir Yayın”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 49, 237-244.

DOI: 10.24155/tdk.2020.137

* KTB Emekli HAGEM Genel Müdürü, Halk Bilimci, nailtandk@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7267-1418

rusu editörlüğünü yaptığını, görüp görmediğimizi sordu. TDK Kitaplığına gelseydi mutlaka göreceğimizi, yine de emin olmak için ertesi gün araştırıp cevap vereceğimizi belirttik. Yanılmamışız. 2017’de yayımlanan bu yeni kitap, külliyat da diyebiliriz, henüz TDK Kitaplığına girmemişti. Bu sonucu telefonla kendisine ilettiğimizde, Ankara’ya yerleşmiş bir Gagavuz dostuna bıraktığı kitaptan yararlanmamızı sağladı.

Bilindiği gibi Gagavuz Türkçesi, UNESCO’nun belirlediği “Tehlike-deki Dünya Dilleri” ailesine mensuptur ve Türkiye Türkçesine çok yakın bir lehçe konumundadır. Korunması ve yaşatılması için tedbir alınması kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda Moldova’da Gagavuzluk Cümne Birlii/ Gagavuzluk Halk Derneği Başkanı Todur Zanet’in önderliğinde 2016 yılında “Gagavuzların Kayıp Olan/Kaybolmaktaki Dilinin ve Kültürel Âdetlerinin Moldova’da Korunması” adıyla bir proje hazırlanmış, ABD Moldova Büyükelçiliği Kültürel Koruma Fonunun maddi desteğiyle hazırlanan üç ciltlik külliyat, dört dilde (Gagavuz Türkçesi, İngilizce, Romence ve Rusça) yayımlanmıştır. Kitabın künyesi şöyledir:

Gagavuzların Kayıp Olan Dilinin Hem Kültürel Âdetlerinin Moldova’da Korunması, başredaktör Todur Zanet;

C I: *Gagavuz Halk Masalları*, Kişinev 2017, 584 s.

C II: *Gagavuz Türküleri, Söyleyişleri, Bilmeceleri*, Kişinev 2017, 656 s.

C III: *Gagavuz Yortuları, Âdetleri, Sıraları*, Kişinev 2017, 648 s.

Külliyat, yazılı ve sözlü kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuş; Ukrayna ve Bulgaristan Gagavuzlarından yapılmış ve yayımlanmış derlemelerden de yararlanılmıştır. Gagavuz Türkçesi metinlerin çoğu Todur Zanet tarafından kaleme alınmış, geriye kalanının ise redaksiyonu üstlenilmiştir. Tanınmış Gagavuz ressam Dimitri Savastin, nefis resimleriyle kitabın değerini artırırken, çok sayıda fotoğraf, çizim de kullanılmıştır. Her cildin sonunda, kaynakça ve o cildin hazırlanmasında emeği geçenlerle ilgili bilgi bulunmaktadır.

Yayına sebep olan projenin hazırlık ve uygulama aşamalarında görev alan ve kitabın yayımlanmasına katkıda bulunan diğer Moldova ve Gagavuz kültür kuruluşları şunlardır: Moldova C. Tarih ve Etnografya Müzesi Müdürlüğü, Moldova Gagavuzyeri Komrat Tarih ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü, Komrat Mihail Çakır Koleji Müdürlüğü, Komrat D. Savastin Resim Okulu Müdürlüğü, *Ana Sözü* Gazetesi Yazı İşleri Müdürlüğü, Pontos Basımevi Müdürlüğü.

Kitabın birinci cildinin başına “Açıklama Sözü” başlığıyla bir “Ön Söz” yazan Zanet, projenin amacını açıkladıktan sonra Gagavuz Türkçesini koruyup yaşatmanın en iyi yolunun, bu dilin söz varlığını, metinlerini,

kullanıldığı gelenek ve görenekleri yazıya geçirip yayımlamak; yeni nesillere aktarmak olduğuna inandıklarından söz konusu çalışmayı yaptıklarını belirtmiştir.

Az önce de vurguladığımız gibi, Gagavuz Türkçesi, Türkiye Türkçesine en yakın lehçe özelliğine sahiptir. Arapça, Farsça kelimeler, tamlamalar yok denecek kadar azdır. Bazı harfler (h, y, ğ gibi) ya kullanılmaz ya da çok seyrek görülür. Türkiye Türkleri, Gagavuz Türkçesindeki metinleri kolaylıkla okuyup anlayabilirler. Hristiyanlıkla ilgili terimler ve bazı mahallî ad ve sıfatlar için sözlüğe bakmak yeterlidir.

Ciltlerde neler var? Birinci ciltte 44 Gagavuz masalı bulunmaktadır. Bunların 40'ı yeniden bulunmuş ve yayımlanmıştır. Onların içinde konu ve motifler yönünden Türkiye masallarıyla benzerlik gösteren çok sayıda masal bulunduğunu peşinen belirtmeliyiz. Diğer Gagavuz dil ve halk edebiyatı örneklerinde de aynı durumla karşılaşacağız. Bazı masal adlarını Gagavuz Türkçesini koruyarak, kitapta yazıldığı gibi sıralamak istiyoruz: *Büülü Daa/Büyülü Dağ*, *Garga hem/ve Çalı*, *Külcü*, *Tepegöz*, *Yalancı Keçi*, *Laf Ustaları*, *Üç Kardaş hem Allaa/Allah*, *Padişahın Oolu/Oğlu hem Üç Kızkardaş*, *Üç Kardaş*, *Kim Ne Yapêr Kendinâ Yapêr*, *Kelcecik hem Cadı Babusu/ninesi*, *Agasını Öldürmek İsteyân Kız*, *Devleri Öldürân Çocük*, *Kelcä/Keloğlan hem Dev Babusu*, *Günün Anası*, *Kazçıyka*, *Cengä Gidân Kız*, *Seftä Kazanılmış Para*, *Kuzu İvan'nan Gavril Kardaş*, *Dayan Sesi Yaarın Çıkacek*, *Burada Hiçbir İnsan da Yoktu*. Bir de lejant *Oguzlar Dedelerimiz*. Her masal metninin içinde, anlatanın adı, varsa resmi, yazılı kaynaktan alınmışsa dipnotu bulunuyor.

Masal başlığı altında sunulan metinler içinde bölümle ilgisi olmayan iki Nasreddin (Gagavuzlarda Nastradin deniliyor.) Hoca fıkrası (s.136) dikkatimizi çekiyor: *Dayan Sesi Yaarın Çıkacek* ve *Burada Hiçbir İnsan da Yoktu*. Bu fıkralardan ilkinin dilini, imlasını değiştirmeden vereceğiz ki Türkiye Türkçesine yakınlığı okuyanlarca daha iyi anlaşılsın:

“Bir gün Nastradin, yannaşmış lafkanın/dükkânın kapusuna, da tes-
teräylän kilidin kulanı kesärmiş.

Onun yanından geçmiş bir adam, da sormuş Nastradin’a:

- Nastradin sän orda naşey yapêrsın?
- Kemençä çalêrım!

İşini durgutmadaan demiş o:

- Ye, sesi işidilmeer?
- Dayan, sesi yaarın işidilecek!

Cevap etmiş Nastradin.” (Anlatan Ukrayna’dan Pavlovna Kurteva, 136 s.)

xxx

II. Cildin adı *Gagavuz Türküleri, Söyleyişleri, Bilmeceleri*. İlk bölümde türküler, konularına göre tasnif edilerek ve bazılarının da notaları verilerek sıralanmış. Todur Zanet’in tasnifine göre, bölümdeki bazı türküler şunlardır:

1. Sıradan Türküler (32 Türkü): *Ak Bacadan Tütün Tüter, Ay Tepelär, Tepelär, Başım Aarayar, Gelsin Beni Zındandan Kurtarsın, Hay Kızım Kızım, Oglan, On Beş Yaşımdan Aldın Beni, Şu Stanbul’dan Aman, Şu Çayırda Bu Bayırda* gibi.

2. Balladalar/Balladlar (19 Türkü): *Cumaa Günüyüdü Godası, Kalinka/Uğurböceği, Padişahın Kiyat/Kâğıt, Emir geldi, Sarı Yılan, Hey Dayım Daayım, Todur Tudorka’yı Satılaa Çıkarmış, Tudorka Askerä Gitmiş* gibi.

3. Din Türküleri/Dinî Türküler (6 Türkü): *Aarettä/Ahirette Var Bir Dariya, Gökçü Boba/Baba, Noyun Türküsü, Petrili Oolum Petrili* gibi.

4. Düğün ve Evlenmekle İlgili Türküler (14 Türkü): *Aalama/Ağlama İlenka Aalama Kızım, Anam Vermäzdi Bobam Bırakmazdı, Gelin Türküsü, Güvää/Güvey Türküsü, Gittim Kazanamadım Mari, Tudorka’yı Vermişlär Aşırıya* gibi.

5. Ölümle İlgili Türküler (6 Türkü): *Cumaaya Karşı, Küüyümüzdü Köyümüzde Büük Kran Oldu, Tudorka, Mari Tudorka* gibi.

6. Öksüz Türküleri (7 Türkü): *Anamızda On Uşaktık, Edi Yaşından Bän Üüsüz/Öksüz Kaldım, Aman Allah’çum Aman* gibi.

7. Asker hem Cenk Türküleri (7 Türkü): *Nekrut Türküsü, Port-Artur Türküsü, Varşava Türküsü* gibi.

8. Kolhoz Vakıdı/Vakti Türküleri (2 Türkü): *Beşär Kıla Adadılar Beşüz Grama İndirdilär, Vasilcik* gibi.

9. Alegoriya Türküleri (5 Türkü): *Pirä Gelir Kütür Patır, Sinää/sineği Tuttum, Alsana Beni Çocucak* gibi.

Türkülerden sonra anonim halk şiirinin mâni türüne geçiliyor. Gagavuz Türkçesinde ezgiyle söylenen ve genellikle dört mısradan oluşan müstakil şiirler *maani* terimiyle ifade edilmekte. Bu bölümde 220 örnek mâni 397-450. sayfalar arasında yer almaktadır. Sadece iki örnek vermekte yetineceğiz:

162. Nerelerdä gezersin
Kaşını gözünü süzersin
Sän bu leventliklän
Çok üreklär üzersin.

168. Pençeredän bak beni
Beenirsaydın al beni
Bendän gözäl bulursaydın
İki gözdän kör olsun.

Mânilerden sonra, Gagavuz Türkçesinde söyleyişlär/söyleyişler terimiyle ifade edilen atasözü ve deyimlere geçiliyor. Bölümde (s. 453-602) alfabetik olarak, anlamları verilmeden 914 atasözü ve deyim yer aldığı görülmekte. Bu sözlerden çoğu, az farklı yazım ve söz dizimiyle Türkiye Türkçesinde de bulunmaktadır. Biz bunlar yerine, Gagavuzlara daha yakın olan on kadar örnek sunacağız:

“Aalemä iş harammış.

Aalan binnik döşeycek.

Adadı mandaları zincirlerinnän.

Akıllı kafaya sopa diil läzım.

Annamış domuz pınar suyundan.

Baalı/sadık papaz kavga yapmaz.

Bal içindä da zehir olur.

Bän çekiştim işlän, hiç işim yok.

Benimnän insan olmaycan ama kaybelmeyecän dä.

Bir borcu iki kaşıkkan karıştırmêêrlar.”

Cildin bilmeceleer/bilmeceler bölümünde de gene çoğu Türkiye Türkçesinde ya aynı ya da çeşitlemesi görülen 68 örnek (s. 605-624) bulunmaktadır. Bu bölümden, biraz farklı gördüğümüz üç örnek bilmece şöyledir:

“Altı kardaş yatır, ikisi da ayakça durur. (Merdiven)

Bir fiçi, dolu iki türlü içkiylan. (Yumurta)

Çit içindä çılbr kuşu. (Mekik)

xxx

III. cildin kapağında *Gagavuz Yortuları, Adetleri, Sıraları* yazmakta. Bu ciltte, adından da anlaşılacağı üzere Gagavuzların dilleri gibi kaybolma tehlikesi yaşayan gelenek görenek ve inanışları, millî ve dinî bayramları, mutfak kültürü, giyim kuşamı, halk oyunları ve halk mimarisi ele alınmış, dil malzemesiyle birlikte yayımlanmış, böylece unutulmaktan kurtarılmıştır. Bu ciltte değerlendirilen konular, yayım sırasına göre şunlardır:

Gagavuz harf ve sayıları (s. 7-9)

Gagavuz millî yortuları/bayramları, âdetleri hem sıraları (s. 10-49): Canavar/kurt yortuları, Canavar orucu, Topal Canavar günü, kurban-

nar hem kurt kuş baaşışları, Hederlez (6 Mayıs) yortusu, Menevşâ/menekşe yortusu, Germançu yortusu/yağmur duası, çıbık günü/yılbaşı/eniyıl yortusu, beygirlerin günü yortusu, Rusali yortuları, taukların günü, güvää/güvey yıslama/ıslama günü, babu/baba günü, Tanas günü, Marta Babusu günü, Moşa yortusu, raspus günü, Dragayka günü, sarmısak/sarımsak günü gibi.

Gagavuzların dinî yortuları, Hristiyanlık âdetleri (s. 50-72): Klisâ yortusu, Kolada yortusu, Stepan günü, Ay Vasili yortusu, Ayazma günü, Ay Andon yortusu, Ay Tanas yortusu, Tri Svätitel yortusu, Trifun günü, Strateniya günü, Simon Simon yortusu, Lambu yortusu, et orucu, piinir (peynir) aftası/haftası, Bükük oruç, kırk kaşık yortusu, Blaguştin yortusu, süüt pazarı, bükük afta, ak perşambâ yortusu, Paskellâ yortusu, küçük Paskellâ, Ay Nikolay yortusu ve otuz kadar yortu daha.

Gagavuzlarda doğum gelenek ve görenekleri (s. 73-82): Aar/ağır kalmaktan duurdurmaydan, duurdurmak/doğurmak/doğurtmak hem lufusalık/loğusalık, vatiz/vaftiz etnäk, mirudan çıkarmaa, kadeniya (üçüncü gün ziyareti), buu/buğu yapmak (lohusayı duayla yataktan kaldırmak), kumatriya, punuda, saçından almaa (ilk tıraş), ilk adım, uşaklarla ilgili inançlar, uşakları sallama türküleri/ninniler gibi alt başlıkları var.

Gagavuzlarda evlenme ve düğün âdetleri (s.83-104): Yauklu/yavuklu olmak, dünür/dünürlük, söz, emiş/çotra/nişan, dün/düğün, aftalık/haftalık (düğün sonrası ziyaret).

Gagavuzlarda ölümle ilgili âdetler (s.105-112): Ölüm öncesi yapılanlar, dinî törenle gömme, ölünün arkasından söylenen sözler, şiirler/ağıtlar, ölünün üçü, dokuzu, yirmisi, kırkı, ölü ekmeği/yemeği, ölünün 3,6,9 ayları, 1. ve 2. yılları törenleri.

Doğum, evlenme, ölüm gibi hayatın geçiş dönemleriyle ilgili Gagavuz gelenek görenek ve inanışlarında Hristiyan olmalarına rağmen Türkiye Türklerinin gelenek görenek ve inanışlarıyla birçok ortak unsurlar bulunduğu görülmektedir. Ciltte hayatın geçiş dönemleri bilgilerinden sonra sırasıyla Gagavuz Türkçesiyle şu bölümler yer almaktadır:

Gagauz millî giyimneri (s.113-119): Karı kulluu giyimneri, adam kulluu giyimneri gibi.

Gagauz millî imekleri/yemekleri hem içkileri (s.120-121): Bu bölümdeki hamurlu peynirli yemeklerden bazılarının adları: Akıtma, bula maç, çullama, döşemä (pide), gözlemä, lalangı, lokum (karnıyarık); makarına, mamaliga.

Gagauz halk oyunları hem şennikleri (s.122-141): Çocukların (1-5 yaş arası) oyunları, kız oyunları, çocukların oyunları, düşünmök is-

teyân oynunna, farmazonnuk, oynunnarda çetilä hem sayılmaklar/saymacalar gibi.

Evelki Gagauzların dünneyä/dünyaya bakışı: Gök, gün/güneş hem ay, gün tutulması için, ay tutulması için, ay için, yıldızlar, bulutlar, gürlemäk, yıldırım, yaamur, gökkuşaa, çii/çiğ, lüzgär/rüzgâr, yavruşka/firtına, ateş, avaz, toprak gibi.

Gagauz dilindä insan güüdesinin/gövdesinin organnarı hem terminnari/terimleri (s. 621-624): Bazı organ adları: Aaz/ağız, auç/avuç, ayak, bacak, baldır, barsak, bel kemii, buaz/boğaz, ceer/çiğ, çenä, dalak, damar, deri, dil, diş, diz, dudak, ensä, göz, güüs/göğüs, kas, kaş, kellä, kirpik, kulak, memä, saç, sırt, şkembä, tırnak, topuk, ürek, üz/yüz, yanak.

Kimi ev işlerin Gagauzca adları (s. 625): Bakır, çıkırık, küp, demirli, harman taşı, kalbur, dübek/dibek, yaba, düven, poyra, yapaa taraa/yapağı tarağı, mekik, kilim gibi.

Gagauz evleri (s. 626): Bu bölümde geleneksel mimariye ait üç ev ve içinden bir üklük/yüklük fotoğrafı bulunmaktadır.

Bir yıl 15 günün içinde başarılan bu büyük emek ürünü, bir o kadar da başka dillere tercümesi zor bir kitapta bazı eksiklerin, yanlışların bulunması normal karşılanmalıdır. Yeni baskılarının yapılacağına mutlaka inanıyoruz. Bu baskılar için bir dileğimizi, başta Todur Zanet olmak üzere proje ekibine iletmek zorundayız. Temel, önemli Gagavuz dil ve kültür unsurları içinde destan ve fıkralara da yer verilmeliydi. Destanlar edebiyatın, kültürün ana kaynaklarının başında gelir. Şüphesiz, destanlar konusu çok geniştir. Destanlara yer verilmeyişin sebebi bu olmamalı. Kitapta yer alan dil ve kültür malzemesi, zaten yayımlananlardan ibaret değil. Destanlar, fıkralar ve el sanatları konularında da diğer bölümlerde olduğu gibi karakteristik, dikkat çekici örneklerle yer verilse memnuniyetimiz daha da artacaktır.

Kitabın Gagavuz Türkçesi ve kültürünün korunup yaşatılmasında çok yararlı bir hizmette bulunacağına inancımız tamdır. Başta Todur Zanet olmak üzere hazırlık ve yayımında görev alan bütün Gagavuz bilim insanlarına, maddi manevi destek veren kuruluşların yöneticilerine Türk dünyasının yürek dolusu tebrik ve şükranlarını sunmaktan kıvanç duyuyoruz...

